

KURSAD

Kur'an ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

مجلة دراسات القرآن و السنة

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kursad>

e-ISSN: 2791-8726 82

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Eylül/September)

Hanefî Mezhebinde Kurucu Fakîhlerin Hac Konularındaki İhtilâflarının Değerlendirilmesi

Evaluation of the Disagreements of the Founding Jurists in the Hanafi School on Pilgrimage Issues

Ömer Faruk ATAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Fıkıh Ana Bilim Dalı

Assistant Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences, Department of Fiqih, Bilecik, Türkiye

ofarukatan@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9570-9674> |

Melek Sarıcalar Çakır

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Islamic
Law Department Master's Student, Isparta, Türkiye

melek.saricalar@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8643-5827> |

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 22/06/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/09/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 20/09/2023

Atıf / Citation: Atan, Ömer Faruk – Çakır, Melek Sarıcalar. "Hanefî Mezhebinde Kurucu Fakîhlerin Hac Konularındaki İhtilâflarının Değerlendirilmesi". *Kur'an ve Sünnet Araştırmaları* 3/2 (Eylül/ September, 2023), 109-141.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Yaşam Boyu Eğitimi Destekleme Derneği/ Türkiye.

Hanefî Mezhebinde Kurucu Fakîhlerin Hac Konularındaki İhtilâflarının Değerlendirilmesi

Öz

Hicrî ikinci asra kadar dağınık bir halde bulunan icthâdların gelişimi ve olgunluk seviyesine gelmesiyle mezhepler kurumsallaşmıştır. Daha sonra fıkıhın tedvin edilmesiyle var olan istinbât usûlleri gelişerek buna dair eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Belli bir metodoloji dahilinde şer'î deliller dikkate alınarak fikhî meselelerde yapılan icthâdlarda fukahânın aynı görüşte olduğu hükümler bulunmakla beraber, birçok hususta ihtilâf ettikleri görülmüştür. Aynı usûlü takip ederek birçok konuda icmâ eden belli bir mezhebin müntesibi olan fakîhlerin bazı hususlarda farklı düşündükleri görülmektedir. Meselelerin değerlendirilmesi ve çözümünde pek çok faktörün yanı sıra özellikle yorum farklarının, zaman ve ihtiyaçlardaki değişimin, sosyolojik ve kültürel farklılıkların önemli etkisinin bulunduğu söylenebilmektedir. Diğer mezheplere nispetle icthâd zenginliğine daha ziyade sahip olan Hanefî mezhebinin öncüsü ve talebelerinin birçok konuda farklı görüşlere sahip olduğu müşahede edilmiştir. Mezhebin kurucusu kabul edilen Ebû Hanîfe ve en önemli iki talebesi Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in aynı mevzudaki ihtilâfları kaynaklarda nakledilmiş ve bu ihtilâflar sonraki süreçte fıkıhın gelişimine ve tekâmülüne etki etmiştir. Bu üç fakîhin kendi aralarında ve/veya ikili gruplar halinde birbirlerine muhalefet ettikleri, Ebû Hanîfe'nin bireysel fetvâları ve aynı meselede hakkında iki görüşü nakledilmekle beraber, ilkin ortaya koyduğu görüşünden vazgeçtiği de görülmüştür. Çalışmamızda, Ebû Hanîfe başta olmak üzere öğrencileri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in hac ile ilgili ihtilâf ettikleri konular sıralanacak ve icthâdlarına dayanak olan deliller değerlendirilecektir. Ayrıca mezhepte kabul edilen genel görüş ve fetvâya esas olan icthâd(lar), belirtilecektir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, İctihâd, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Hac.

Abstract

With the development and maturity level of ijthads, which were scattered until the second century of the Hijri, the sects became institutionalized. With the compilation of fiqh, the methods of interpretation have been developed and works have begun to be written about it. Although there are common points in the ijthads made on fiqh issues, taking into account the shar'i evidences within a certain methodology, the fuqaha disagreed on many issues. Even they are attached to a certain sect, because they follow the same procedure and, accordingly, they are in consensus on many issues, it has been observed that these jurists thought differently on some issues. Although many factors affect this, the difference in interpretation, the change of time and needs, sociological and cultural differences have been important in the evaluation and solution of the issues. It has been observed that the pioneers and students of the school have different opinions on many issues since the first time the Hanafi sect which has more ijthad wealth compared to other sects, entered the institutional identity. The disagreements of Abu Hanifa, who is accepted as the founder of the sect, and his two most important students, Abu Yusuf and Imam Muhammad, on the same issue were reported and this situation affected the development and evolution of fiqh in the next period. These three jurists opposed among themselves and/or in pairs, and although Abu Hanifa's individual fatwas and his two views on the same issue were reported, it was also seen that he gave up on his first thought. In our study, the subjects that Abu Hanifa, especially Abu Hanifa, and his students Abu Yusuf and Imam Muhammad, disagreed on about pilgrimage will be listed and evidence based on their ijthads will be evaluated. Moreover, the general view accepted in the madhhab and the ijthad(s) that are the basis for the fatwa will be stated.

Keywords: Islamic Law, Ijthad, Abu Hanifa, Abu Yusuf, Imam Muhammad, Pilgrimage.

Giriş¹

Fakîhler, delâleti zannî olan nassları zamanın şartları ve ihtiyaçlarının değişmesine göre yorumlayarak meselelere çözüm bulabilmek için çaba sarfetmiştir. Ancak her birinin sahip olduğu yaklaşım ve usûl farklı olduğu için ortaya koydukları hüküm farklılık arz etmiştir. Bu ihtilâflar sadece mezhepler arasında olmamış, aynı zamanda mezhep içi olduğu da görülmüştür. Aynı mezhebe müntesip olan fakîhlerin ittifak ettiği hususlar çoğunlukta olmakla beraber, ihtilâf ettikleri konuların da olduğu müşahede edilmiştir.

İctihâd zenginliğinin en çok görüldüğü mezhep, Hanefî mezhebi olup başlangıcından itibaren kurucu fakîhleri birçok konuda farklı görüşler ortaya koymuştur. Mezhebin kurucusu kabul edilen Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve en önemli iki talebesi Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile İmam Muhammed'in (ö. 186/805) pek çok mevzuda ihtilâf ettiği zikredilmiştir. Ebû Hanîfe kimi zaman verdiği fetvâlarda tek kalmakla birlikte talebelerinden biriyle aynı görüşte olduğu hususlar da olmuştur. Kimi zaman aynı meselede iki görüşü nakledilmiş, bazen de ilk görüşünden rücu ederek talebeleriyle de ortak olan ikinci bir görüş ortaya koymuştur. Mezhepteki bu üç kurucu fakîhin dayandıkları delil aynı olmakla beraber, değerlendirmelerinin farklı olmasından ve/veya referans aldıkları delilin farklı olmasından dolayı hükmün farklı olmasıyla geniş bir ictihâd zenginliği ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda, Ebû Hanîfe başta olmak üzere öğrencileri Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî arasında vuku bulan ihtilâflar, hac konuları özelinde ele alınacaktır. Bu mevzuda sadece ihtilâf ettikleri konular zikredilecek, dayandıkları deliller ifade edilecek ve buna dair değerlendirmeler yapılacaktır. Konuyla ilgili ikinci görüş olduğu takdirde belirtilecek ve mezhepte kabul edilen genel görüş ve fetvâyâ esas olan ictihâd, kaynaklarda geçen bilgiye göre zikredilecektir.

¹ Bu makale, "Ebû Hanîfe'nin İbadetlerle İlgili Farklı İctihatları" adlı devam etmekte olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. İslâm Hukukunda İhtilâf Kavramı

Dini konulardaki ihtilâf, inanç ve fikhî hükümler olmak üzere iki alanda cereyan ettiği görülmektedir. Usûlü'd-dîn alanında yer alan ihtilâflarda çoğunlukla taraflardan birinin haklı, diğerlerinin ise hatalı olduğu vurgulanmaktadır. Fırû'u'd-dîn alanında ise ihtilâf icmâ ve ittifaka karşılık kullanılmakta olup dinin temel kurallarında ittifak eden âlimlerin içtihadı açık mevzularda muhtelif gerekçelere dayanarak ayrı kanaatler benimsemesini ifade etmektedir.² Usûlü'd-din, itikad konularıyla ilgili alanı içine aldığından konumuzla ilgili olan İslam hukukundaki sadece fikhî ihtilâfların tarihsel seyri üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1. İhtilâfın Tanımı

Sözlükte “geride kalmak”, “anlaşmazlık”, “görüş ayrılığı”, “biri diğerinin önüne geçmek” ve “farklı görüşü benimsemek”³ anlamlarına gelen ihtilâf kelimesi, kavram olarak “söz veya davranışta birinin benimsediği yoldan farklı bir yol tercih etmek”⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Aynı kökten türeyen hilâf, ihtilâfla eş anlamlı olarak değerlendirilse de aralarında nüanslar vardır. Zira ihtilâfın yukarıdaki tanımına karşın hilâf; “diğer düşüncelere karşı bir tavır alışı” şeklinde ifade edilmektedir. Tanımdaki farktan da hareketle genellikle delile dayalı olan güçlü ve kabul gören görüş ihtilâf; delilsiz ve zayıf kabul edilen görüş ise hilâf tabiriyle dile getirilmektedir.⁵

1.2. İhtilâfın Gerekçeleri

Fikhî konularda müctehidler arasında meydana gelen görüş ayrılıklarının pek çok sebebi olup, bunların başında yöntem farklılığı gelmektedir. Buna göre sarîh bir nassın bulunmaması halinde kıyâs, re'y ve örf gibi müctehidler arasında tartışmalı olan delillerin hükümde esas alınıp alınmaması veya mürsel rivâyetlerin delil teşkil edip etmemesi hususunda temel anlayış farklılıklarının bulunması bu nedenler arasında sayı-

---

² Şükrü Özen, “İhtilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/565; Aykut Avcı, “Fikhî İhtilâfların Tarihsel Gelişimi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Temmuz 2015), 119.

³ Özen “İhtilâf”, 21/565; İbrâhim el-Üneys vd., *el-Mu'cemü'l-vesît* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/251.

⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1990), 9/90-91.

⁵ Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/527; Özen, “İhtilâf”, 21/565; İsa Atcı, “İslâm Düşünce Tarihinde Fikhî İhtilâf”, *Mütefekkir*, 7/13 (Haziran 2020), 16.

labilmektedir. Fukahânın benimsedikleri usûlü meselelerde nasıl uygulanabileceği hususunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış ve bu şekilde ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Hadisin müçtehide ulaşip ulaşmaması ve içtihadı dayalı konularda ihtilafların meydana gelmesine olanak sağlamıştır. Zamana göre şartların değişmesi, ihtiyaçların çeşitlenmesi ve kültürel farklılıklar da ihtilafın oluşmasına etki etmiştir.⁶

2. Hac Konusundaki İhtilâfların Değerlendirilmesi

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in diğer fikhî meselelerde olduğu gibi hac konusunda da ihtilafları olmuştur. Bu ihtilâflar bazen tek fakîh ve kimi zaman da -Şeyhayn (Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf), Tarafeyn (Ebû Hanîfe ve Muhammed) ve İmâmeyn (Ebû Yûsuf ve Muhammed) şeklinde- ikili gruplar olarak tezahür etmiştir. Bu üç fakîhin konuyla ilgili tespit edilen ihtilâfları; haccın farziyeti ve vücûb şartları, mîkât, telbiye, tavâf ve hac çeşitleri, Arafât ve Müzdelife vakfeleri, şeytan taşlama, ihsâr, bedel hac (hac ani'l-ğayr) ve kurallara aykırı davranış ile cezaları şeklinde on iki ana başlık altında incelenecektir.

113

2.1. Haccın Farziyeti

Hac ibadeti belirli bir zamanda yapıldığından dolayı vâcib olduğu yılda gidilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde -en az- bir sonraki seneye kadar bekleme zorunluluğu doğacaktır.⁷ Haccın hemen yapılmasıyla ilgili "*Kim kendisini Beytullah'a ulaştırarak azık ve binek bulur da haccetmezse isterse Yahudi, isterse Hristiyan olarak ölsün.*"⁸ hadisi bunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in imkânı olup da hac etmeyen kimsele- rin evlerini yakmak istemesi ve onları Müslüman olarak görmediğini ifade etmesi de bu duruma delil teşkil etmekte ve haccı ertelemek ihmal sayılmaktadır.⁹

⁶ Özen, "İhtilâf", 21/566.

⁷ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî* (İstanbul: Dârü'l-Mîzân, 2020), 136.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut, Dârü'l-İhyâi-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), "Menâsik", 6; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Hacc", 3; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), "Hacc", 3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/609.

⁹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 4/164.

Hanefî Mezhebinde Kurucu Fakîhlerin Hac Konularındaki İhtilâflarının Değerlendirilmesi

Bu yaklaşım Şeyhain'a ait olup, mezhebin genel görüşü olarak benimsenmiş ve şartları taşıyan kişinin fevrî olarak (ertelemeyen) hac ibadetini yerine getirmesinin vâcib olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ İmam Muhammed -terâhî (daha sonra/istediği yıl) olarak vâcib olduğunu söyleyerek- bu konuda farklı düşünmekle beraber, ihtiyat gereği vâcib olduğu yıl yapılmasını daha doğru ve faziletli kabul etmiştir.¹¹

2.2. Haccın Vücûb Şartları

Haccın birçok vücûb şartı olmakla beraber üç fakîhin, sadece sağlık ve yol güvenliğiyle ilgili konularda ihtilaf ettiği müşahede edilmiştir.

2.2.1. Sağlıklı Olmak

Haccın vücûb şartlarından biri "sağlıklı olmaktır." Fakîhler görme engelli ve kötürüm olanların hac ibadetini yerine getirmeleriyle ilgili ihtilaf etmiştir.

2.2.1.1. Görme Engelli

Ebû Hanîfe -görme engelli kişi, kendi azığını ve ulaşımını sağlayacak kişiyi bulsa bile- görme engelliye haccın vâcib olmadığını söylemektedir.¹² Çünkü bu durumda olan kişi, belli bir maddî imkâna sahip olsa da Mekke'ye ulaşmaktan aciz olduğu için malının olması yeterli sayılmamaktadır.¹³ İmâmeyn ise bu imkânın kişiyi muktedir hale getirdiğini düşünerek haccın vâcib olduğunu belirtmiş,¹⁴ bu görüşün aynı zamanda Ebû Hanîfe'ye ait olduğu da aktarılmıştır.¹⁵ Ayrıca İmâmeyn'in görme engelli kimseye haccın vâcib olmadığı şeklinde bir görüşleri de olduğu nakledilmiştir.¹⁶ Her iki görüşte Mekke'ye ulaşmada maddî imkânların rolü dikkate alınarak değerlendirilme yapılmışsa da mezhebin genel görüşünün Ebû Hanîfe ile aynı olduğu müşahede edilmiştir.¹⁷

¹⁰ Merginânî, *Hidâye*, 136; Serahsî, *Mabsût*, 4/164; Muhammed Emîn b. Ömer (İbn Âbidîn), *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Riyad: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/453-454.

¹¹ Merginânî, *Hidâye*, 136; Serahsî, *Mabsût*, 4/164; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/453-454.

¹² Merginânî, *Hidâye*, 136; Serahsî, *Mabsût*, 4/154; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Dârü'r-Ravza, ts.), 1/215; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/456-458.

¹³ Serahsî, *Mabsût*, 4/154.

¹⁴ Merginânî, *Hidâye*, 136; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/456-458.

¹⁵ Serahsî, *Mabsût*, 4/153-154.

¹⁶ Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/215; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/456-458.

¹⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/456-458.

2.2.1.2. Kötürüm

Ebû Hanîfe'ye göre felçli veya kötürüm olma gibi başka birisinin yardımıyla hac ibadetini yapabilecek durumda olanların hac yapması vâcibtir. Bu kimse yolda kendisine yardım edecek bir kimse bulunduğu zaman, binmek için araç bulan kimseye benzetilmektedir. İmam Muhammed ise kişinin bu durumda hac yapmaya güç yetiremediğinden kötürüme haccın vâcib olmayacağını belirtmektedir.¹⁸ Mezhebin genel görüşü Ebû Hanîfe'nin yaklaşımının aksine kötürüme haccın farz olmadığı şeklindedir.¹⁹

2.2.2. Yol Güvenliği

Ebû Hanîfe'ye göre yol emniyeti olması vücûb şartı olarak kabul edildiği için hac yapılmadığı takdirde kendisi adına hac ibadetinin yapılmasını vasiyet etmesi zorunlu değildir. Hz. Peygamber'in güç yetmeyi, azık ve binitle sınırladığını²⁰ dikkate alan diğer bir görüşe göre ise yol güvenliği edâ şartlarından olduğu için vasiyet etmesi zorunludur.²¹ Mezhebin genel yaklaşımı da yol güvenliğinin edâ şartı olduğu ve bunun en doğru görüş olduğu şeklindedir.²²

2.3. Mîkât

İhrâmın vâciblerinden biri mîkât sınırlarını ihrâmlı olarak geçmek olup, öncesinde ihrâma girmenin hükmünü, buna aykırı davranmanın yükümlülüğünü ve baygın halde sınırı geçenlerin durumunu fukahâ değerlendirmiş ve buna göre farklı görüşler ortaya konulmuştur.

2.3.1. Mîkât Öncesi İhrâma Girmek

Mîkât sınırlarında veya öncesinde niyet edip ihrâma girileceği için bunun, evden başlayabileceği söylenmiştir.²³ Çünkü mîkâta varmadan ihrâma girmenin meşakkatli olması ve Kabe'ye duyulan saygıdan dolayı bu şekilde yapılması daha uygun görülmüş-

¹⁸ Merginânî, *Hidâye*, 136

¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/456-458.

²⁰ Tirmizî, "Hac", 4.

²¹ Merginânî, *Hidâye*, 137; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/455-456.

²² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/455-456 ve 3/461-462.

²³ Merginânî, *Hidâye*, 138; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/218.

tür.²⁴ Ebû Hanîfe ise ihrâm yasaklarını işlemeyeceğinden emin olan kişiler için bunun sadece faziletli olduğunu ifade etmiştir.²⁵ İki yaklaşımın arasındaki temel fark, fazilet ve kişinin ihrâm yasaklarını işleme noktasındaki hassasiyettir. Bundan dolayı mîkâta ihrâma girmek ittifakla câiz olmakla beraber, kendine güvenen kişilerin bunu öncesinde yapması daha faziletli kabul edilmiştir.²⁶

2.3.2. İhrâmsız Mîkâtı Geçmek

Mîkât mahallini ihrâmsız geçen kişinin bu şekilde geçirdiği zaman ve geri dönmesi halinde cezanın tahakkuku farklılık arz etmektedir. Buna göre mîkâtı ihrâmsız geçtikten sonra tekrar dönüp telbiye getirerek ihrâma girmesi halinde üzerindeki cezanın düştüğü, mezhepte kabul edilen görüş olarak benimsenmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre bu kimse mîkâta dönüp tavâf yapıncaya kadar telbiye getirmediği takdirde kendisine ceza gerekmektedir.²⁷ Çünkü telbiyenin mîkâttan sonraya bırakılması bir kusur olup, dönüşte getirilmesiyle telafi edilmesi gerektiği halde bunu yapmadığı için kurban kesmelidir.²⁸ Ayrıca Ebû Hanîfe bu konuyla ilgili olarak, İbn Abbâs'ın; "Mîkâta geri dön, yoksa senin haccın yoktur." şeklindeki sözünü delil göstermektedir.²⁹ İmâmeyn ise telbiye getirip getirmemesi fark etmeksizin mîkâta dönmesiyle bunu yerine getirdiğinden herhangi bir şey gerekmediğini belirtmektedir.³⁰ İki yaklaşımda da mîkâta geri dönmesi gerektiği halde telbiyenin getirilmemesi durumunda cezanın gerekliliğinde ihtilaf edilmiştir. İhtiyata daha uygun olduğundan dolayı mezhepte benimsenen en faziletli görüş, mîkâta dönmesi kabul edilmiştir.³¹

²⁴ Merginânî, *Hidâye*, 138; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/218.

²⁵ Merginânî, *Hidâye*, 138; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/218.

²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/482-483.

²⁷ Merginânî, *Hidâye*, 180; Serahsî, *Mebûsât*, 4/170-171; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/218, İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/621-622.

²⁸ Merginânî, *Hidâye*, 180; Serahsî, *Mebûsât*, 4/170-171; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/218; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/621-622.

²⁹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/170-171.

³⁰ Merginânî, *Hidâye*, 180; Serahsî, *Mebûsât*, 4/170-171; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/218; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/621-622.

³¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/621-622.

2.3.3. Baygınlık Halinde İhrâm

Hac esnasında bir kimse başkasına mîkâta ulaştıklarında baygın veya uykuda olması halinde kendi yerine niyet getirip telbiye etmesini söyler ve o kişi de onun adına bunu yaparsa ittifakla sahih olmaktadır. Şayet böyle bir hususu söylemediği halde arkadaşları yaparsa, Ebû Hanîfe'ye göre yine câiz kabul edilmektedir.³² İmâmeyn ise kendisinin ihrâma girmemesi ve izni açıktan vermemesinden hareketle câiz olmadığını ifade etmektedir. Ebû Hanîfe, bu kimsenin onlarla arkadaşlık yapmaya başlamasıyla yapamayacağı herhangi bir işte kendisine yardımcı olmalarını istemiş gibi olması ve ihrâmla seferden kastedilen şeyin aynı olmasından dolayı bunun delâleten ve zımnen izin olduğunu zikretmiştir.³³ Mezhebin genel görüşü Ebû Hanîfe ile aynı olup, sahih olanın bu olduğu kabul edilmiştir.³⁴

2.4. Telbiye

İhramın farzlarından biri olan telbiye getirmektir. Bunun mervî olan siganın dışında başka dillerde yapılması ve telbiye getirdikten sonra haccı kaçıрма durumunda yapılması gereken hususları fakîhler değerlendirmiştir.

2.4.1. Telbiyenin Dili

Ebû Hanîfe -itibar edilen hususun Allah'a saygı gösterme yoluyla anılması şeklinde olduğu için- telbiyenin Farsça getirilmesini câiz kabul etmiş ve bunun diğer dillerle olmasını aynı kabul etmiştir.³⁵ İmam Muhammed telbiyenin Farsça yapılabileceğini ifade ederken, Ebû Yûsuf başka dilde câiz olmadığı görüşündedir.³⁶ Bir başka görüşte ise İmâmeyn'in Ebû Hanîfe ile aynı düşündüğü nakledilmektedir.³⁷ Arapça söylemek daha

³² Merginânî, *Hidâye*, 154; Serahsî, *Mepsût*, 4/160; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/547-550.

³³ Merginânî, *Hidâye*, 154; Serahsî, *Mepsût*, 4/160.

³⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/547-550.

³⁵ Merginânî, *Hidâye*, 140; Serahsî, *Mepsût*, 4/160.

³⁶ Serahsî, *Mepsût*, 4/160.

³⁷ Merginânî, *Hidâye*, 140.

evlâ olmakla beraber,³⁸ mezhebin genel görüşü Ebû Hanîfe ile aynı olduğu aktarılmıştır.³⁹

2.4.2. Telbiyeden Sonra Fevât

Hac için telbiye getirdikten sonra haccı kaçıran kişinin umre yaptıktan sonra ihrâmıdan çıkarak daha sonra haccı kaza etmesi gerekmektedir. Tarafeyn'e göre bu şekildeki ihrâmı hac için devam etmiş olsa da umre yapılmasıyla ihrâmıdan çıkılacaktır.⁴⁰ Ebû Yûsuf bunun, umre ihrâmı olduğu görüşündedir.⁴¹ Tarafeyn, bu kimsenin vakfeden önce ihrâmıdan çıkmaya ihtiyaç duyduğunu, hac için gerekli olan fiillerin Arafât vakfesinden sonra olduğunu ve umre ihrâmının kabul edilmesinin hac ihrâmının kaldırılmasıyla mümkün olacağını ifade etmekte ve bunu yapma imkânını ise bulamadığını zikretmektedir. Mezhebin genel görüşü, Tarafeyn ile aynı olduğu aktarılmıştır.⁴²

2.5. Arafât Vakfesi

Haccın en önemli rûknü olan Arafât vakfesiyle ilgili olarak öğle ve ikindi namazlarının birleştirmesi ve bunun şartları, vakfe yerinden ayrılma vakti ve niyet değişikliği hususunda üç fakîh değerlendirmelerde bulunarak bazı hususlarda ihtilâfa düşmüştür.

2.5.1 Namazların Cem'i

Ebû Hanîfe'ye göre Arafât'ta öğle ve ikindi namazlarının cem-i takdîm ile kılınmasının şartı cemaatle kılmak olduğu için tek başına kılınması halinde her bir namazın kendi vaktinde kılınması gerektiğini ifade etmektedir.⁴³ Çünkü namazın kendi vaktinde kılınmasının zorunluluğu, naslarla sabit olduğu için herhangi bir namazı vaktinden önce kılmak sadece şer'î bir hüküm bulunduğu takdirde câiz olmaktadır. Buradaki şer'î hüküm namazın cemaatle kılınması ve musallinin hac ihrâmı hakkındadır.⁴⁴ Ayrıca Ebû

---

³⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/489-490.

³⁹ Merginânî, *Hidâye*, 140; Serahsî, *Mebûsât*, 4/6; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/489-490.

⁴⁰ Serahsî, *Mebûsât*, 4/174-175; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/547-550.

⁴¹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/174-175; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/547-550.

⁴² Serahsî, *Mebûsât*, 4/174-175; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/547-550.

⁴³ Merginânî, *Hidâye*, 145; Serahsî, *Mebûsât*, 4/15-16; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/230; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/520-521.

⁴⁴ Merginânî, *Hidâye*, 145; Serahsî, *Mebûsât*, 4/15-16; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/230.

Hanîfe “Çünkü namaz, mü’minler üzerine belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”⁴⁵ âyeti ile Hz. Peygamber ve halifelerin bu iki namazı birleştirerek kıldırmış olmalarını da delil olarak göstermektedir. Buradan anlaşılacağı üzere cem’ belli bir yer ve zamana özgü olup, vakfeden sonra toplanmalarının zor olması da dikkate alınmaktadır.⁴⁶ İmâmeyn ise cem’den maksadın vakfeye zaman bulmak olduğunu belirterek tek başına kılan kimsenin de cem’ edebileceğini söylemektedir.⁴⁷ Mezhebin genel görüşü Ebû Hanîfe ile aynı olup, cem’in belli şartlarla olabileceği kabul edilmiştir.⁴⁸

2.5.2. Arafât Vakfesinden Ayrılma

Arafât vakfesinin vâciblerinden biri vakfenin bir kısmının güneşin batışından sonra sarkması gerektiğinden, öncesinde ayrılan kişiye ceza kurbanı gerekmektedir.⁴⁹ Güneş batışından önce ayrılır ve daha sonra geri dönüp ğurûbtan sonra vakfe yapılması halinde yaparsa üzerinden ceza kurbanı bu durumda düşmemektedir. Ebû Hanîfe’den nakledilen bir görüşe göre ise ceza kurbanının bu durumda düşmektedir. Çünkü kişi terk etmiş olduğu vâcibi tamamladığı için üzerinden ceza düşmüştür. Bütün bu değerlendirmelerle beraber zâhiru’r-rivâyeye göre bu durumda ceza kurbanının düşmediği belirtilmektedir.⁵⁰

2.5.3. Arafât Vakfesinde Başka Hacca Niyet Etmek

Ebû Hanîfe, kişi vakfedeyken başka bir hac niyetiyle telbiye getirirse bu haccın bâtil olduğunu ifade etmektedir. Bu iptalden dolayı ceza kurbanı, yapmakta olduğu haccını tamamlanması ve bunun yerine hac ve umre yapması vâcib olmaktadır.⁵¹ Ebû Yûsuf da aynı görüşte olmakla beraber,⁵² kendisinden nakledilen diğer görüşe göre birinci haccın ihrâmı umreye döndüğü için haccına devam etmesi gerekmektedir.⁵³ İmam

⁴⁵ Kur’an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: DİB Yayınları, 2010), en-Nisâ, 4/103.

⁴⁶ Serahsî, *Mebûsût*, 4/15-16.

⁴⁷ Merginânî, *Hidâye*, 145; Serahsî, *Mebûsût*, 4/15-16, Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/230.

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/520-521.

⁴⁹ Serahsî, *Mebûsût*, 4/56; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/524.

⁵⁰ Serahsî, *Mebûsût*, 4/56.

⁵¹ Serahsî, *Mebûsût*, 4/60; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/547-550.

⁵² Serahsî, *Mebûsût*, 4/60.

⁵³ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/547-550.

Hanefî Mezhebinde Kurucu Fakîhlerin Hac Konularındaki İhtilâflarının Değerlendirilmesi

Muhammed ise bu şekildeki ihrâmın hükümsüz olduğu görüşündedir.⁵⁴ Şeyhayn, iki haccın aynı anda yapılmasının câiz olmadığını, sağlıklı bir şekilde başlanılan haccın gerekli fillerini yerine getirilmeden çıkmış olacağını, muhsar olan kimse gibi hac ve umreyi kaza etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁵

2.6. Müzdelife Vakfesi

Haccın vâciblerinden biri Müzdelife’de vakfe olup burada akşam ve yatsı namazı cem-i tehîrle kılınmaktadır. Namazların hangi şartlarda kılınacağı ve hükmünün niteliği fakîhlerce değerlendirilmiş ve buna bağlı olarak ihtilâflar ortaya çıkmıştır.

2.6.1. Namazların Cem’i

Mezhepte kabul edilen genel görüşe göre Müzdelife vakfesinde imamın akşam ile yatsı namazlarını bir arada bir ezan ve bir kâmet ile kıldırması şeklindedir.⁵⁶ Ebû Hanîfe’ye göre akşam ve yatsı namazlarını birlikte kılabilmek için cemaatle kılmak şart değildir. Çünkü akşam namazı kendi vaktinden sonraya tehîr edilmekte ve Arafât’ta ise ikinci namazı vakti üzerine takdîm olunmaktadır.⁵⁷ Akşam ile yatsı namazının cem-i tehîrle kılınması Tarafeyn’e göre vâcib, Ebû Yûsuf’a göre ise sünnettir.⁵⁸

2.6.2. Akşam Namazının Münferit Kılınması

Mezhepte kabul edilen görüşe göre Müzdelife’ye gelinceye kadar akşam namazının kılınmaması ve kılındığı takdirde tan yeri ağarmadıkça îade edilmesi gerekmektedir.⁵⁹ Hz. Peygamber’in Üsame’ye Müzdelife yolunda söylediği hadisi⁶⁰ esas alan Tarafeyn de aynı görüştedir.⁶¹ Zira namazın vaktiyle ilgili olan hadis, tehîrin vâcib olduğuna işaret ederek akşam ve yatsı namazlarını birlikte kılmaya imkân tanımaktadır. Bunun için tan yeri ağarmadıkça akşam namazını yatsı namazıyla cem’ etmesi için akşam na-

⁵⁴ Serahsî, *Mebûsât*, 4/60; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/547-550.

⁵⁵ Serahsî, *Mebûsât*, 4/60.

⁵⁶ Merginânî, *Hidâye*, 147; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/525-527.

⁵⁷ Merginânî, *Hidâye*, 147.

⁵⁸ Karagöz, İsmail vd., *Hac İlmihali* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 103.

⁵⁹ Merginânî, *Hidâye*, 147; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/233; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/525-526.

⁶⁰ “Namaz önünde (ileride) kılınacaktır.” Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Hac”, 93; Ebû’l-Huseyn, Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Darü’t-Tayyibe, 2006), “Hac”, 45.

⁶¹ Merginânî, *Hidâye*, 147; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/233; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/525-526.

mazını kazâ etmesi gerekmektedir. Tan yeri ağardığı zaman cem' etmesi mümkün olmadığından kazâ edilmemektedir.⁶² Ebû Yûsuf ise namaz vaktinde eda edildiği için iâdesinin gerekmediğini belirtmektedir.⁶³ Bir kimsenin bunu yapmasının mekrûh olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴

2.7. Şeytan Taşlama

Haccın vâciblerinden birisi şeytan taşlamak olup fakîhlerin bu konudaki ihtilâflarından biri, Akabe Cemresi'nin vaktiyle ilgilidir. Ebû Hanîfe'ye göre vakti, bayramın birinci günü güneş batıya yönelinceye kadar devam etmektedir. Çünkü "*Bugün ilk ibadetimiz taş atmaktadır.*"⁶⁵ hadisinde bu şekilde buyurulmuş ve günün tayin edilmesi bunun için vakit kılınmıştır. Ebû Yûsuf ise kıyas yoluyla öğleye kadar taşlamanın câiz olduğunu belirtmektedir. Buna göre taşlamayı gecenin sonuna bırakması halinde kendisine bir şey gerekmemektedir.⁶⁶ Ertesi güne bırakılması durumunda -vaktinin dışına çıkarmış olacağından-⁶⁷ taşın atılmasının yanı sıra Ebû Hanîfe, kurban gerektiğini ifade etmektedir. İmâmeyn ise herhangi bir cezanın gerekmediğini belirtmektedir. Mezhebin doğru olan görüşü güneş batıncaya kadar devam ettiği şeklinde olup geceleyin taşlaması durumunda herhangi bir cezanın gerekmediği şeklindedir.⁶⁸ Cemrelere taş atmayı tamamen bir gün veya bayram günü terk etmesi halinde ise bir küçükbaş hayvan kesmesi gerekmektedir.⁶⁹

2.8. Tavâf Çeşitleri

Haccın rükünlerinden biri tavâf yapmaktır. Türüne göre her birinin hükmü farklı olup usulüne ve kendisi için belirlenen vakte göre yapılmadığı takdirde yapılması gereken hususları fakîhler değerlendirmiştir.

⁶² Merginânî, *Hidâye*, 147; Serahsî, *Mebûsât*, 4/62; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/233.

⁶³ Merginânî, *Hidâye*, 147; Serahsî, *Mebûsât*, 4/62; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/233; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/527-528.

⁶⁴ Serahsî, *Mebûsât*, 4/62; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/527-528.

⁶⁵ Nesâî, "İdeyn", 8; Müslim, "Edâhi", 17.

⁶⁶ Merginânî, *Hidâye*, 152; Serahsî, *Mebûsât*, 4/64-65.

⁶⁷ Merginânî, *Hidâye*, 152; Serahsî, *Mebûsât*, 4/64-65; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/250.

⁶⁸ Serahsî, *Mebûsât*, 4/64-65; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/250.

⁶⁹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/64-65; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/250; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/585-586.

2.8.1. Ziyâret Tavâfı

Mezhepteki genel görüşe göre ziyâret tavâfını bayram günlerinden sonra tehir etmek mekrûhtur. Ebû Hanîfe -tıraş ve taşlamanın geciktirilmesi halinde olduğu gibi- bu tavâfın bayramdan sonra tehir edildiği durumda kurban gerektiğini belirtmektedir.⁷⁰ Çünkü Hz. Peygamber, hacda bir vazifeyi diğer vazifeden önce yapana kurban cezası olduğunu buyurmuştur.⁷¹ Ayrıca ihrâmın bu vakitten sonra bırakılmasıyla ceza kurbanı vâcib olmaktadır.⁷² Kudûrî'de geçen bilgi referans alınarak sahih olan görüşün tehir etmenin mekrûh olduğu kabul edilmekte ve kurbanın imkân bulunması halinde vâcib olduğu nakledilmektedir.⁷³

2.8.2. Vedâ Tavâfı

Mekkî olanlar ve mîkâtla Mekke arasında oturanların veda tavâfı yapma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak Mekke'de kalmaya bayramın üçüncü gününden sonra niyet edildiği takdirde Ebû Hanîfe'ye göre bu tavâfı yapmak zorundadır. Çünkü bayramın üçüncü günü hac menâsiki bittiği için vedâ tavâfının vaktinin girmiş ve bundan sonra ikamete niyet etse de vücbiyeti sakıt olmayacaktır. Bu görüşün İmam Muhammed'e de ait olduğu ifade edilse de⁷⁴ mezhebin genel görüşünün vedâ tavâfı yapmanın mendûb olduğu şeklindedir.⁷⁵

2.9. Hac Çeşitleri

Berberinde umre yapıp yapılmamasına göre hac üç çeşit olup her birisinin kendine mahsus hükümleri bulunmaktadır. Kırân ve temettü' hac çeşitleri, beraberinde umre olan iki hac türü olup bu ikisiyle ilgili hususları fakîhler değerlendirmiş ve bazı noktalarda ihtilâf etmişlerdir.

---

⁷⁰ Merginânî, *Hidâye*, 150; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/538-539.

⁷¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zühri en- Neccâr- Muhammed Seyyid Câd el-Hâk (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 2/238.

⁷² Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/237.

⁷³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/538-539.

⁷⁴ Merginânî, *Hidâye*, 162.

⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/545.

2.9.1. Kırân Haccı

Kırân haccı yapacak olan kimsenin tavâf yapmadan Arafât'a yönelerek vakfe yapması halinde bu haccı batıl kabul edilmektedir.⁷⁶ Ebû Hanîfe'nin konuyla ilgili şu iki görüşü nakledilmektedir: Hasen b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) naklettiğine göre Arafât'a yönelmekle umresi geçersiz sayılmış ve bu hüküm kıyasa dayalı olarak verilmiştir. İmam Muhammed'in naklettiğine göre bu kimsenin umresi geçersiz olmayıp, yarı yoldan Mekke'ye dönerek umre yapmasıyla istihsânen kırân haccı tamamlanmış sayılmaktadır.⁷⁷

2.9.2. Temettü' Haccı

Hanefi mezhebinde genel olarak temettü', ifrâd haccından faziletli kabul edilmektedir.⁷⁸ Ancak Ebû Hanîfe'ye göre -ifrâd yapan kişinin seferi hac ve temettü' haccı yapan kişinin ise umre için olduğundan- ifrâd haccı efdaldir.⁷⁹

Şeyhayn'a göre temettü' haccı yapmakta olan kimse umreyi bitirdikten sonra kurban kestiği zaman ailesinin yanına uğramasında bir sakınca bulunmadığı için temettü haccı da bâtil değildir.⁸⁰ Çünkü ihrâmı devam ettiği için ailesinin yanına uğraması yolculuk vasfını kaldırmış olmamaktadır.⁸¹ İmam Muhammed ise hac ve umreyi iki seferde yapmasından hareketle beraberinde kurbanlık getirdiğinde bâtil olacağını ifade etse de⁸² mezhebin genel görüşünün, Ebû Hanîfe ile aynı olduğu nakledilmektedir.⁸³

2.10. İhsâr

İhrâma giren kişinin herhangi bir sebepten dolayı ihrâmın gereklerini yerine getirmekten mahrum olması durumunda ihramdan çıkışı, kurban ve bunun ortadan kalk-

⁷⁶ Serahsî, *Mebûât*, 4/35.

⁷⁷ Merginânî, *Hidâye*, 158; Serahsî, *Mebûât*, 4/36; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/246.

⁷⁸ Merginânî, *Hidâye*, 159; Serahsî, *Mebûât*, 4/27; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/243.

⁷⁹ Merginânî, *Hidâye*, 159; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/243.

⁸⁰ Merginânî, *Hidâye*, 161; Serahsî, *Mebûât*, 4/184-185; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/246; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/569-570.

⁸¹ Merginânî, *Hidâye*, 161; Serahsî, *Mebûât*, 4/184-185; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/246.

⁸² Merginânî, *Hidâye*, 161; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/246; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/569-570.

⁸³ Merginânî, *Hidâye*, 161; Serahsî, *Mebûât*, 4/184-185; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/246; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/569-570.

ması şeklindeki hususları değerlendiren fakîhler bununla ilgili kimi konularda ihtilâfa düşmüştür.

2.10.1. Muhsarın İhrâmdan Çıkması

Tarafeyn muhsarın ihrâmdan çıkarken tıraş olma zorunluluğunun bulunmadığı görüşünde olmakla beraber, bunu yaptığı takdirde böyle yapmasının güzel olduğunu ifade etmektedir. Çünkü tıraş, hac veya umrenin sona ermesi üzerine yapıldığı takdirde ibadet sayılmaktadır.⁸⁴ Bundan dolayı ihrâmdan çıkış; *“Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.”*⁸⁵ âyetinden hareketle hedy kurbanı ile gerçekleşmektedir.⁸⁶ Ayrıca Hz. Peygamber ve ashâbı, Medine’ye dönmek istediklerinin bilinmesi için Hudeybiye’de tıraş olmuştur.⁸⁷ Ebû Yûsuf’un burada muhsar iken tıraş olmasına dayanarak ona bir şey gerekmediğini ifade ettiği nakledilmektedir.⁸⁸

2.10.2. İki Umreye Niyet Eden Kimsenin İhsâr Durumu

Şeyhanyn’a göre aynı anda iki umre veya iki hac ihrâmına niyet eden kişinin bu iki niyeti geçerlidir. İmam Muhammed ise ihrâmın iki akdi arasında bir çelişki olmadığı için niyetinin iki ibadetten birisi için geçerli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bunun yapılması ihrâm ve fiillerin yerine getirilmesindeki bir çelişkiyle irtibatlı değildir. Ebû Yûsuf, iki niyet ile ihrâma giren kimsenin diğerini reddettiğini bu nedenle de ceza kurbanının vâcib olacağını ifade etmektedir. Ebû Hanîfe’ye göre diğerinin fiilleriyle uğraşmadığı sürece iki niyetten birini reddetmiş olmamaktadır. Zâhiru’r-rivâye ise bu filleri yapmak için Mekke’ye doğru yola çıktığı anda iki niyetten birini reddetmiş olduğunu söylemektedir. Diğer bir görüşe göre ise tavâfa başlamadıkça bu iki niyetten birisini reddetmiş sayılmamaktadır. Buna göre Mekke’ye doğru yola çıkmadan önce muhsar olması hakkında Ebû Hanîfe, iki ihrama niyet ettiğinden ihrâmdan çıkmak için iki kurban göndereceğini söylerken; Ebû Yûsuf ise tek hedy kurbanı göndereceğini belirtirken,

---

⁸⁴ Merginânî, *Hidâye*, 184, Serahsî, *Mepsût*, 4/71-72.

⁸⁵ el-Bakara, 2/196.

⁸⁶ Serahsî, *Mepsût*, 4/71-72.

⁸⁷ Merginânî, *Hidâye*, 184.

⁸⁸ Merginânî, *Hidâye*, 184; Serahsî, *Mepsût*, 4/71-72.

İmam Muhammed sadece bir ihrâm gerçekleşmiş olduğundan bir hedy göndereceğini ifade etmiştir.⁸⁹

2.10.3. İhsâr Kurbanı

Ebû Hanîfe'ye göre ihsâr kurbanının Kurban Bayramı'ndan önce kesilmesi câizdir.⁹⁰ Çünkü bu şekildeki kurban, bir nevi kefâret olduğu için sahibinin, etinden yemesi câiz olmamakta ve diğer kefâretler gibi belli bir vakti bulunmazken, temettü ve kırân kurbanları bundan farklı olmaktadır.⁹¹ Ebû Hanîfe, ihsâr kurbanının belirli bir yerin bulunduğu mezkûr âyette⁹² açıkça ifade edilmesini ve belirli bir zaman ile kayıtlanmasına dair delilin bulunmamasını da dikkate almaktadır.⁹³ Ayrıca bu durumda ihrâmdan çıkmak için ihsâr kurbanının vâcib oluşu asıl vaktinden öncedir. Çünkü ihrâmdan çıkmanın asıl vakti umre veya hac fillerinin yapılmasından sonra olup muhsar bu fillerden önce ihrâmdan çıkmaktadır. Dolayısıyla bu fiilinde her ne kadar bu durum özür nedeniyle mübah kılınmışsa da suç işlemesi gibi bir anlam bulunmamaktadır.⁹⁴ İmâmeyn ise bu şekildeki kurbanın, temettü ve kırânda olduğu gibi bayramdan önce kesilmesini câiz görmemektedir.⁹⁵

2.10.4. İhsârın Ortadan Kalkması

Hedy kurbanını kestikten sonra ihsârın ortadan kalkması durumunda ihtilâflı mesele muhsarın, kurbanı kesildikten sonra hacca yetişmesidir. Bu durumda Ebû Hanîfe, hacca yönelmesi gerektiğini ifade ederek, kurbanla ihrâmdan çıkamayacağını söylemektedir.⁹⁶ Çünkü ihsârın ortadan kalkmasıyla filleri yapma konusundaki acizlik ortadan kalkmış olmaktadır.⁹⁷ Ebû Hanîfe konuyla ilgili istihsân yaparak bunu şu şekilde açıklamıştır: Hacca yönelip kurban öncesi yetişemediği için malı telef olduğundan kişi

⁸⁹ Serahsî, *Mabsût*, 4/115-116.

⁹⁰ Merginânî, *Hidâye*, 185; Serahsî, *Mabsût*, 4/75-76 ve 4/109-110; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/258; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/5-6.

⁹¹ Merginânî, *Hidâye*, 185; Serahsî, *Mabsût*, 4/75-76; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/258.

⁹² el-Bakara, 2/196.

⁹³ Serahsî, *Mabsût*, 4/109-110.

⁹⁴ Serahsî, *Mabsût*, 4/75-76.

⁹⁵ Merginânî, *Hidâye*, 185; Serahsî, *Mabsût*, 4/75-76 ve 4/109-110; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/258; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/5-6.

⁹⁶ Merginânî, *Hidâye*, 185; Serahsî, *Mabsût*, 4/110; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/6-8.

⁹⁷ Serahsî, *Mabsût*, 4/110.

kurbanla ihrâmdan çıkma hakkına sahiptir. Zira can tehlikesi korkusu ihrâmdan çıkmak için bir mazeret olduğu gibi, malın telef olma korkusu da aynı şekildedir. Bu durumda kendisi için en iyisi hacca yönelmesidir. Hacca ve hedy kurbanına yetişebilirse, hacci yapmaya yönelirken, yetişemediği takdirde hacci yapmaya yönelmeye gerek olmadığı gibi kurbanla ihrâmdan çıkma hakkı bulunmaktadır.⁹⁸ İmâmeyn ise bu kurban, kurban gününe özgü olduğundan hedy olmadan hacca yetişmenin düşünölemeyeceğini belirtmektedir.⁹⁹

2.10.5. Harem Sınırlarında İhsâr

Mekke'de olan kişi Arafât vakfesi ve/veya ziyâret tavâfını yapmaktan alıkonulduğu takdirde, muhsar kabul edilmektedir. Ancak Ebû Hanîfe Mekkeliler için ihsârın konusu olmadığını ifade etmektedir. Çünkü Mekke İslam diyarına dönüşmüş olmakla beraber, Hudeybiye yılında Hz. Peygamber'in bu şekilde muhsar olması buna aykırıdır. Bu meselede Ebû Yûsuf ile Ebû Hanîfe'nin aralarında ihtilaf olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁰ Sahih olan görüş, mezhebin genel görüşü olup, buna göre iki rükünden birini yapmaya muktedir olursa muhsar sayılmamaktadır.¹⁰¹

2.11. Bedel Hac

Hac, bedenî ve malî y bir ibadet olduğu için bunu yapmakla mükellef olan kişinin haccını yapmaya engel bir durumu olması halinde başkasını vekil olarak göndermesi geçerli olup, bu hususta bazı fikhî yorumlar yapılmıştır.

2.11.1. Vekilin İhsâr Durumu

Tarafeyn'e göre bir kimse ölmüş bir kişinin yerine hac yaparken muhsar olursa, ihsâr kurbanı ölünün bıraktığı maldan karşılanmaktadır.¹⁰² Çünkü ihrâmlı kişiyi zor duruma sokan, kendisine hacci yaptıran kişidir. Bundan dolayı bu zorluktan kurtulma

---

⁹⁸ Merginânî, *Hidâye*, 185; Serahsî, *Mebûsât*, 4/110; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/6-8.

⁹⁹ Merginânî, *Hidâye*, 185; Serahsî, *Mebûsât*, 4/110.

¹⁰⁰ Merginânî, *Hidâye*, 186; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/259; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/8-9.

¹⁰¹ Merginânî, *Hidâye*, 186; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/8-9.

¹⁰² Merginânî, *Hidâye*, 188; Serahsî, *Mebûsât*, 4/159; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/261; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/31.

kefâretinin de ona ait olması gerekmektedir.¹⁰³ Tarafeyn'in bir diğer görüşüne göre ise ihsâr kurbanı ölen kişinin malının üçte birinden verilmektedir. Görüşlerinin gerekçesi, kurbanın zekât ve kefâretler gibi karşılıksız bir bağış olmasıdır.¹⁰⁴ Ebû Yûsuf ise buna muhalefet ederek ihsâr kurbanının ihrâmından çıkması için gerekli olduğunu ifade ederek, haccı yapana ait olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵

2.11.2. Vekilin Hac ile Birlikte Umre Yapması

Vekil, hacla birlikte umre yaparsa müvekkilin emrine aykırı davranmış olmaktadır. Ebû Hanîfe, vekilin umre masrafını kendisi ödeyeceğini ifade etmektedir.¹⁰⁶ İmâmeyn ise istihsânen onun emrine aykırı davranmadığını belirtmektedir. Ebû Hanîfe'nin gerekçesi vekilin, müvekkilden aldığı meblağı sadece hac için alması ve yolculuğu sadece hac için yapmasıdır. Buna göre müvekkilin emrine aykırı davranmış olmaktadır. Ebû Yûsuf'un vekil kendi adına umreye niyet etmiş olsa da müvekkilin emrine aykırı davranmayacağını ifade ettiği nakledilmiştir. Ancak kendi adına yaptığı umreyi hac masrafından îade edecektir.¹⁰⁷ Aynı şekilde vekilin ölmüş bir kişi adına umre yapması emredilip vekil de umreyle birlikte hac yaparsa aynı görüş ayrılığı geçerlidir. Ancak İmâmeyn vekilin umreyi yaptıktan sonraki hac fiillerinin masrafını ödemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁸ Vekile ölmüş kişi adına hac yapması talep edildikten sonra kendisi hac aylarında umre yapıp sonra hac yaparsa üç imama göre de müvekkilin emrine aykırı davranmış olmaktadır.¹⁰⁹

2.11.3. İki Kişiye Vekil Olanın Durumu

İki kişiden birinin adına vekil olup niyeti belirlemediği takdirde her birinin vekâletine aykırı davranmıştır.¹¹⁰ Ebû Hanîfe, niyetin başlangıçtaki belirsizliğinin

¹⁰³ Merginânî, *Hidâye*, 188; Serahsî, *Mepsût*, 4/159; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/261.

¹⁰⁴ Merginânî, *Hidâye*, 188.

¹⁰⁵ Merginânî, *Hidâye*, 188; Serahsî, *Mepsût*, 4/159; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/261; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/31.

¹⁰⁶ Serahsî, *Mepsût*, 4/155; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/32-33.

¹⁰⁷ Serahsî, *Mepsût*, 4/155.

¹⁰⁸ Serahsî, *Mepsût*, 4/156.

¹⁰⁹ Serahsî, *Mepsût*, 4/159.

¹¹⁰ Serahsî, *Mepsût*, 4/160; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/26 ve 4/28.

ihrâmın geçerli akdedilmesine engel olmadığını ifade etmektedir. Hac ibadetine başlamadan önce niyetini belirlerse, başlangıçta belirlemiş gibi olduğunu söylemektedir.¹¹¹

Ebû Hanîfe'ye göre bir vekilden iki kişinin hac yapmayı istenmesi ve kendisinin de birisinin adına telbiye getirip diğerinin adına niyet etmemesi durumunda vekilin, niyetini bu iki kişiden hangisine dilerse çevirme hakkı bulunmakta ve İmam Muhammed de aynı görüşü benimsemektedir. Ebû Yûsuf ise niyeti belirlememesi sebebiyle vekilin ihrâmının kendi adına sayılacağı görüşünde olduğunu belirtmektedir.¹¹² Tarafeyn'in gerekçesi, vekilin anne baba adına yaptığı niyetin geçerli olması ve belirtmeksiz ana-babamdan biri diyerek niyet etmesinin de aynı olmasıdır. Çünkü niyet, ibadetlerdeki rükün gibidir.¹¹³ Mezhebin genel görüşü ise bu kimsenin her iki müvekkil adına hac etmesi durumunda haccının kendi namına olduğu şeklindedir. Kendilerine muhalefet etmiş olduğundan yaptığı haccı birine tahsis edememektedir.¹¹⁴

2.11.4. Haccın Yapılmasını Vasiyet Etmek

Ebû Hanîfe'ye göre kişi, adına hac yapmayı vasiyet eder ve ölümünden sonra vâsisi onun namına birini gönderir de bu kişi yolda ölür, parası çalınır veya yarısını infak ederse, (kıyasen ölünün malının üçte birinden) ölünün evinden yola çıkmak şartı ile bir başkasını vekil olarak göndermesi gerekmektedir. İmâmeyn ise istihsânen vekilin evinden değil, ulaştığı yerden yaptırılacağını belirtmektedir.¹¹⁵

2.12. Harem ve İhrâm Yasakları

Hac ve umre için belirlenen kurallara aykırı davranış sergilemede farklı cezalar terettüp ettiği gibi, Harem bölgesine mahsus bazı dokunmazlıklar olduğu ve buna uyulmadığı takdirde cezanın gerekliliği ve niteliğiyle ilgili hususları fakîhler değerlendirmiş ve bazı konularda ihtilâf etmiştir.

2.12.1. İhrâm Yasakları

---

¹¹¹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/160.

¹¹² Serahsî, *Mebûsât*, 4/159; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/26-28.

¹¹³ Serahsî, *Mebûsât*, 4/159.

¹¹⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/26-28.

¹¹⁵ Merjinânî, *Hidâye*, 188; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/33-35.

Daha önce helal olmakla beraber, ihrâmda olduğu sürece bunun pek çok ya-sağı olup, bunlardan sadece ihtilâflı olan noktalara değinilecek ve bununla ilgili değ-erlendirmeler yapılacaktır.

2.12.1.1. Güzel Koku Sürünmek

İhrâmlının yağ ve koku kullanması yasak kabul edilmiş ve Ebû Hanîfe'ye göre zeytinyağı, susam yağı ve kaynatılmamış sirke de güzel kokudan sayılmıştır. İhrâmlı, bunları bir uzvun tümüne sürerse, kurban kesmelidir.¹¹⁶ Çünkü yiyecek olsa da kokusu-nun güzel olması, vücuda sürülmesiyle haşeratların öldürülmesi, saçları yumuşatması, saçların dağınıklığını ve kirini pasını gidermesi gibi yararları bulunmaktadır.¹¹⁷ Ayrıca Ebû Hanîfe yağın kokusunun aslî olması, koku kullanma nedeniyle vâcib olan cezanın, kokunun aslının kullanılmasıyla da vâcib olması gerektiğini belirtmektedir.¹¹⁸ İmâmeyn ise bu iki yağın kullanılmasıyla sadaka verilmesini yeterli kabul etmektedir.¹¹⁹

Ebû Hanîfe, ihrâmlı bir kimsenin başını veya sakalını hatmî otuyla yıkaması ha-
129 linde ceza kurbanının gerekeceği görüşündedir.¹²⁰ İmâmeyn ise sadaka vereceğini be-
lirtmektedir.¹²¹ Ebû Yûsuf'tan gelen bir diğer rivâyete göre kurban kesme günü şeytan
taşladıktan sonra yıkarsa bir şey gerekmediği, öncesinde olursa sadaka vermesi gerek-
tiği şeklindedir.¹²² Ebû Hanîfe, hatmînin güzel kokulardan olması, böceklerin ölmesine
neden olduğu ve iki anlamda da tam ihrâm suçunun işlendiğini söylemektedir.¹²³

2.12.1.2. Dikilmiş/Biçilmiş Elbise Giymek

Mezhepte kabul edilen görüşe göre ihrâmlı bir kişinin bir gün süreyle dikiş-
li/biçilmiş elbise giymesi durumunda ceza olarak bir küçükbaş hayvan kesmesi gerek-
mektedir.¹²⁴ Ancak Ebû Hanîfe'nin ilk görüşüne göre üzerinde yarım günden fazla kal-

¹¹⁶ Serahsî, *Mabsût*, 4/122; Merginânî, *Hidâye*, 163; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/247; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/496 ve 3/576.

¹¹⁷ Merginânî, *Hidâye*, 163; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/247; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/576.

¹¹⁸ Serahsî, *Mabsût*, 4/123.

¹¹⁹ Merginânî, *Hidâye*, 163; Serahsî, *Mabsût*, 4/123; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/247; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/576.

¹²⁰ Serahsî, *Mabsût*, 4/124-125.

¹²¹ Serahsî, *Mabsût*, 4/124-125; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/498-499.

¹²² Serahsî, *Mabsût*, 4/124-125.

¹²³ Serahsî, *Mabsût*, 4/124-125; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/498-499.

¹²⁴ Merginânî, *Hidâye*, 164; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/248; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/498-499 ve 3/577.

ması durumunda kurban gerektiği ve Ebû Yûsuf'un da bu görüşte olduğu nakledilmektedir. Ancak Ebû Hanîfe daha sonra -yararlanmanın elbiseyi giyip, bir süre (ki o da bir gün olarak kabul edilmiş) üstünde kalmasıyla fayda sağlandığını söyleyerek- mezhebin genel görüşünü benimsemiş, bir günden az olduğunda ise tam olarak yararlanma sayılmadığından sadaka vermesi yeterli kabul edilmiştir.¹²⁵

2.12.1.3. Başını Örtmek

İhrâmînin başının tamamını tam bir gün örttüğü zaman kendisine kurban gerektiği hususunda ittifak bulunmaktadır. Ancak Ebû Hanîfe, tıraş olmada olduğu gibi başının dörtte birini bir gün örtmesi durumunda da kurban kesmesini gerekli görmektedir. Dörtte birinden az olması durumunda ise Ebû Hanîfe bir şeyin lazım gelmeyeceğini ifade etmektedir. Ebû Yûsuf ise başın çoğunu bir gün örtmesi durumunda kurban kesmesini gerekli görmektedir.¹²⁶ Sahih olan başın dörtte birini örtmenin bütünü örtmek gibi olmasıdır.¹²⁷ Mezhebin genel görüşü bir günden daha az bir süre veya başın dörtte birinden az kısmını örttüğü takdirde, sadaka vermesi gerektiği şeklindedir.¹²⁸

130

2.12.1.4. Tıraş Olmak

İhrâm yasaklarından biri de kendisini ve/veya başkasını tıraş etmek olup, ihramın niteliğine ve tıraş ettiği yer ve miktarına göre cezanın niteliği değişiklik arz etmektedir. Bunu değerlendirmeye tabi tutan fakîhler, kimi konularda ihtilâf etmiştir.

2.12.1.4.1. Tıraş Olma Vakti

Ebû Hanîfe'ye göre ihrâmî bir kimse başını bayram günleri bittikten sonra tıraş ederse kurban kesmesi gerekmektedir¹²⁹ ve ziyâret tavâfını bayram günlerinden sonraya bırakanın durumu da bu şekildedir. Çünkü "*Kim bir hac ibadetini bir diğer ibadetine takdim ederse ona kurban lazım gelir.*"¹³⁰ şeklinde buyurulmuştur.¹³¹ Ayrıca mîkâta

---

¹²⁵ Merginânî, *Hidâye*, 164; Serahsî, *Mebûsât*, 4/225-226; Mevslî, *İhtiyâr*, 1/248.

¹²⁶ Merginânî, *Hidâye*, 164; Mevslî, *İhtiyâr*, 1/248.

¹²⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/579.

¹²⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/496-498.

¹²⁹ Merginânî, *Hidâye*, 171; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/538-539.

¹³⁰ Tirmizî, "Hac", 76.

¹³¹ Merginânî, *Hidâye*, 171.

ihrâma girmemek gibi belli bir yeri bulunan ibadetin yerinde yapılmaması halinde kurban gerektiğine göre, belli bir zamanı olup vaktinde yapılmadığı takdirde de kurban gerekmektedir.¹³² İmâmeyn ise bir şey gerekmediğini ifade etmektedir.¹³³ Aynı ihtilâf, bir günün taşlamalarını bir başka güne bırakmak, Akabe cemresini taşlamadan önce tıraş olmak, kırân haccında bu taşlamadan önce kurban kesmek veya kesmeden önce tıraş olmak gibi sonra yapılması gereken bir ibadeti önce yapmak hallerinde de söz konusudur.¹³⁴ Mezhebin genel görüşü tıraş olmanın Kurban Bayramı'ndan sonraya bırakılmasının mekrûh olacağı ve vâcibi terk ettiği için ceza gerekeceği şeklindedir.¹³⁵

Ebû Hanîfe, hacda ihrâmdan çıkmak için tıraş olmayı belirli bir zaman ve mekânla sınırlandırarak, kurban günleri geçinceye kadar ertelenmesinin mekrûh¹³⁶ olduğu görüşündedir. Ebû Yûsuf, tıraş olmayı belirli bir zamanla ve yerle sınırlandırmazken; İmam Muhammed sadece belirli bir yerle sınırlandırmıştır.¹³⁷ Ebû Hanîfe, tıraştaki ibadet anlamının akılla bilinmemesini ve Hz. Peygamber'in hac için Kurban Bayramı'nın birinci günü harem bölgesinde tıraş olmasını delil olarak kullanmaktadır. Ayrıca hacda ihrâmdan çıkmak için yapılacak şeyi belirli bir zaman ve mekanla sınırlandırmıştır. Mezhebin genel görüşünün Ebû Hanîfe ile aynı olduğu zikredilmektedir.¹³⁸

2.12.1.4.2. Umrede Tıraş Yeri

Tarafeyn, umre ihrâmında olan kişinin Harem'in dışında tıraş olması durumunda, kendisine kurban gerektiği görüşündedir.¹³⁹ Çünkü bu şekilde ihrâmdan çıkılmasından dolayı tıraş, namazın sonundaki selam gibi vâcib olmaktadır. Bu nedenle de haccın diğer vâcibleri gibi Harem'in sınırları içinde yapılması gerekmektedir.¹⁴⁰ Hz. Peygamber ile ashabının Hudeybiye'de tıraş olmaları da Harem'in dışında tıraş olmanın câiz olduğuna delil olmamaktadır. Çünkü Hudeybiye'nin bir kısmının Harem'den sayılması nede-

¹³² Merginânî, *Hidâye*, 171; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/538-539.

¹³³ Merginânî, *Hidâye*, 171.

¹³⁴ Merginânî, *Hidâye*, 171.

¹³⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/538-539.

¹³⁶ Serahsî, *Mepsût*, 4/70-71.

¹³⁷ Merginânî, *Hidâye*, 171; Serahsî, *Mepsût*, 4/70-71.

¹³⁸ Serahsî, *Mepsût*, 4/70-71.

¹³⁹ Merginânî, *Hidâye*, 171; Serahsî, *Mepsût*, 4/71; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/586-587.

¹⁴⁰ Serahsî, *Mepsût*, 4/71.

niyle o kısımda tıraş olma ihtimali de söz konusudur.¹⁴¹ Ebû Yûsuf ise Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de ihsâr nedeniyle harem dışında tıraşın câiz olmasından dolayı, umre ihrâmında olan kişiye bir şey gerekmediğini ifade etmektedir.¹⁴²

2.12.1.4.3. Koltuk Altlarını Tıraş Etmek

Ebû Hanîfe'ye göre ihrâmlı, koltukaltlarından her ikisini veya birini tıraş etmesi halinde, kurban kesmesi gerekmektedir.¹⁴³ Çünkü eziyeti def etme ve rahata kavuşma açısından koltukaltından her biri bir uzuv sayılmaktadır. İmâmeyn ise bir uzvun tamamını tıraş eden kimseye kurban, bir uzuvdan az ise sadaka gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴⁴

2.12.1.4.4. Kırân Haccı Yapan Kimsenin Tıraşı

Ebû Hanîfe'ye göre kırân haccı yapan kimsenin kurban kesmeden önce tıraş olması durumunda iki kurban kesmesi gerekmektedir. Bu kurbanlardan birisi kırân ve diğeri ise kurban kesmeyi -vakti kurbandan sonra olan- tıraşı sonraya bıraktığı içindir. İmâmeyn ise bu durumda sadece kırân kurbanının gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁵

2.12.1.5. Hacamat Yerini Tıraş Etmek

Ebû Hanîfe'ye göre hacamat yerini tıraş eden kimseye kurban gerekmektedir. Çünkü hacamat yapılan yeri tıraş etmeden bunun yapılmasının mümkün olmayıp, uzvun temizliği sağlanmıştır. İmâmeyn ise sadaka gerektiğini belirtse de¹⁴⁶ mezhebin genel görüşü, bu durumda kurbanın vâcib olduğu şeklindedir.¹⁴⁷

2.12.1.6. Tırnak Kesmek

Şeyhayn'a göre ihrâmlı bir kimsenin el ve ayak tırnaklarının tamamını aynı mecliste kesmesi halinde ceza olarak bir kurban, birkaç yerde olması durumunda ise her

---

¹⁴¹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/71.

¹⁴² Merginânî, *Hidâye*, 171; Serahsî, *Mebûsât*, 4/71; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/586-587.

¹⁴³ Merginânî, *Hidâye*, 164; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/76.

¹⁴⁴ Merginânî, *Hidâye*, 164.

¹⁴⁵ Merginânî, *Hidâye*, 172; Serahsî, *Mebûsât*, 4/74.

¹⁴⁶ Merginânî, *Hidâye*, 165; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/248.

¹⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/579-580.

meclis için ayrı kurban kesilmesi gerekmektedir. Kefâretin birleşmesi için -tilâvet secde-
sindeki secde âyetleri gibi- bütün tırnakların bir oturuşta kesilmiş olması gerekmektedir.¹⁴⁸ İmam Muhammed ise ayrı ayrı yerlerde kesilmesi halinde de tek kurbanı yeterli
görmektedir.¹⁴⁹ Ebû Hanîfe'nin daha önce üç parmağın tırnağını kesen kişinin çoğunu
kesmiş olduğundan kurban gerektiğini ifade etmiş,¹⁵⁰ daha sonra bu görüşünden döne-
rek -İmâmeynin de benimsediği- her tırnak için bir sadaka cezası verileceğini belirtmiş-
tir.¹⁵¹ Kesilen tırnaklar, beşten az olduğu zaman kurban gerekmediğine dair görüşün
delili ise bir el ve ayağın tırnaklarının bütün tırnakların dörtte biri olduğundan dolayı
bütün tırnakların hükmünün verilmemesidir.¹⁵² Mezhepte Şeyhayn'ın görüşünün tercih
edildiği nakledilmiştir.¹⁵³

2.12.1.7. Tavâfı Abdestsiz Yapmak

Tavâf, namaz gibi kabul edildiği için edâsında hükmî temizliğinin olması zorunlu
olup, yapılan tavâf türüne göre hükmü, farklılık arz etmektedir.

2.12.1.7.1. Sader Tavâfı

Sader tavâfını abdestsiz olarak yapan kimsenin sadaka vermesi gerekmektedir.¹⁵⁴ Çünkü vedâ tavâfı vâcib olsa da ziyâret tavâfından alt derecedir. Ebû Hanîfe'den
bu kişiye kurban gerektiği nakledilse de sahih olan mezhebin genel görüşü olduğu zik-
redilmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Merginânî, *Hidâye*, 165-166; Serahsî, *Mebûsât*, 4/78-79; Mevslî, *İhtiyâr*, 1/248.

¹⁴⁹ Merginânî, *Hidâye*, 165-166; Mevslî, *İhtiyâr*, 1/248.

¹⁵⁰ Merginânî, *Hidâye*, 166; Serahsî, *Mebûsât*, 4/77-78.

¹⁵¹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/77-78.

¹⁵² Merginânî, *Hidâye*, 166; Serahsî, *Mebûsât*, 4/77-78.

¹⁵³ Merginânî, *Hidâye*, 165-166; Serahsî, *Mebûsât*, 4/78-79; Mevslî, *İhtiyâr*, 1/248; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/580-582.

¹⁵⁴ Merginânî, *Hidâye*, 169; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/589-590.

¹⁵⁵ Merginânî, *Hidâye*, 169.

2.12.1.7.2. Ziyâret Tavâfı

Ziyâret tavâfını abdestsiz olarak yapan kimseye bir kurban gerekmektedir.¹⁵⁶ Eğer bir kimse ziyâret tavâfını cünüp olarak yaparsa Ebû Hanîfe'ye göre iki ve İmâmeyn'e göre ise bir kurban gerekmektedir.¹⁵⁷

Cünüp olarak yapılan tavâfın iadesini bayram günlerinde yaparsa, onu vaktinde yapmış olduğu için onun kendisine bir şey gerekmemektedir.¹⁵⁸ Ancak bayram günlerinden sonra iâde ederse, Ebû Hanîfe'ye göre zamanında yapmadığı için kurban gerekmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca ziyâret tavâfını kurban kesme günlerinden sonraya erteleyen kim-
senin ceza kurbanı kesmesi gerektiğini ifade etmektedir. İmâmeyn ise ceza kurbanının gerekmeyeceğini belirtmektedir.¹⁶⁰

2.12.1.8. Zevâlden Önce Şeytan Taşlamak

Ebû Hanîfe, dördüncü gün taşların zevâlden önce atılması istihsânen yeterli sa-
yarken; İmâmeyn ise ilk iki güne kıyasen sahih olmadığını ifade etmektedir.¹⁶¹ Ebû
Hanîfe; "*Teşrik günlerinin sonunda gün yükselince taşlama yapın.*"¹⁶² hadisini delil ola-
rak kullanmış ve dördüncü gün taşlamanın terk edilmesi câizken, zevâlden önceye
alınmasının evleviyetle câiz olduğunu söylemiştir.¹⁶³ Mezhebin genel görüşü, Ebû
Hanîfe ile aynı olduğu zikredilmiştir.¹⁶⁴

2.12.1.9. Şeytan Taşlamayı Geciktirmek

Ebû Hanîfe'ye göre taşlamayı ertelemek, kurban gerektirmektedir. Ona göre -
tam bir nüsük kabul edildiği için- bir günün taşlarını başka bir güne bırakmak da kurban

¹⁵⁶ Merginânî, *Hidâye*, 170; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/580-582.

¹⁵⁷ Merginânî, *Hidâye*, 170.

¹⁵⁸ Merginânî, *Hidâye*, 169; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/580-582.

¹⁵⁹ Merginânî, *Hidâye*, 169; Serahsî, *Mebûsât*, 4/39; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/580-582.

¹⁶⁰ Serahsî, *Mebûsât*, 4/41.

¹⁶¹ Serahsî, *Mebûsât*, 4/68-69; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/238; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/541-543.

¹⁶² Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-
'İlmiyye, 2003), 5/246.

¹⁶³ Serahsî, *Mebûsât*, 4/68-69; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/238.

¹⁶⁴ Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/238; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/541-543.

kesmeyi gerektirmektedir. İmâmeyn ise bu görüşe katılmamış,¹⁶⁵ ancak Ebû Hanîfe'nin kavli tercih edilmiştir.¹⁶⁶

2.12.1.10. Hac Fillerini Sırası Uymadan Yapmak

Ebû Hanîfe'ye göre hac fiillerinin birini diğerinden önce yapan kimsenin ceza kurbanı kesmesi gerekmektedir. Çünkü İbn Mes'ud; "Kim hac fiillerinden birini diğerinden önce yaparsa, ona ceza kurbanı gerekir." demiştir. Ayrıca hac ibadeti belirli bir yerle ve zamanla sınırlandırılan bir ibadet olup, sonraya bırakılması halinde ceza kurbanı gerekmektedir. İmâmeyn ise hac fiillerinin sırasına uymama durumunda ceza kurbanının gerekmeyeceğini ifade etmiş ve bu görüş, mezhepte benimsenmiştir.¹⁶⁷

2.12.2. Harem Yasakları

Harem ile ilgili bazı hükümler, ihramlıya birinci dereceden ve genel olarak o bölgede yaşayan herkesi ilgilendirmektedir. Bunlara aykırı davranıldığı takdirde terettüp eden ceza, niteliğine göre farklılık arz etmekte ve buna bağlı olarak fakîhlerin ihtilâf ettiği müşahede edilmektedir.

2.12.2.1. Öldürülen Avın Ödetilmesi

Şeyhanyn'a göre kara av hayvanını öldüren kimsenin vermesi gereken ceza miktarı, avın öldürüldüğü mekânda veya oraya en yakın bir yerde iki adil kişinin değerini takdir etmesiyle belirlenmektedir.¹⁶⁸ Çünkü "Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe'ye hediye olarak varmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefâret yahut onun dengi oruç tutmaktır."¹⁶⁹ şeklinde buyurulmakta¹⁷⁰ ve kara hayva-

¹⁶⁵ Merginânî, *Hidâye*, 171.

¹⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/541-543.

¹⁶⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 4/42; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/587-588.

¹⁶⁸ Merginânî, *Hidâye*, 173; Serahsî, *Mebûsât*, 4/82-83; Mevsîlî, *İhtiyâr*, 1/254; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/598-599.

¹⁶⁹ el-Mâide, 5/95.

¹⁷⁰ Merginânî, *Hidâye*, 173; Serahsî, *Mebûsât*, 4/82-83; Mevsîlî, *İhtiyâr*, 1/254.

nına eziyet olan kıyasla kan akıtma, Allah'a yakın olmadan alıkoymaktadır.¹⁷¹ İmam Muhammed ise kurban alıp kesmesi gerektiğini belirterek, geyik ve sırtlan avlayana koyun, tavşan ise oğlak, tarla faresiyse dört aylık oğlak, deve kuşuysa deve ve yaban eşeği ise ceza olarak sığır kesilmesinin gerektiğini söylemektedir.¹⁷²

2.12.2.2. İhrâmının Kurban Kesmeyi Tercih Etmesi

Şeyhayn'a göre cezalı olan ihrâmlı, kurban kesmeyi seçtiği zaman kurban şartlarına uygun bir hayvanı kesmesi gerekmektedir. Çünkü bundan sadece kurbanlık hayvan anlaşılmaktadır. İmam Muhammed ise bu kimsenin deve, sığır veya davar cinsinden olduktan sonra küçük de olsa kesebileceğini belirtmektedir. Küçük hayvanların sadaka olarak dağıtılacağı zaman kesilebileceğini ifade eden İmam Muhammed'in görüşüne karşı çıkan Şeyhayn'ın kavli mezhepte benimsenmiştir.¹⁷³

2.12.2.3. Bit veya Çekirge Öldürmek

İhrâmlıyken bit veya çekirge öldürmesi durumunda kişi dilediği şey ile sadaka verebileceği arasında muhayyerdir.¹⁷⁴ Daha fazla öldürmesi durumunda ise yarım sâ' buğday tasadduk etmesi gerekmektedir¹⁷⁵ ve Ebû Hanîfe bu görüşü benimsemektedir.¹⁷⁶ Zira Hz. Ömer'in "Bir hurma, bir çekirgeden daha iyidir." şeklindeki sözü nakledilmiş ve bitin vücuttaki kirden ürediği zikredilmiştir.¹⁷⁷ Buna göre bit öldüren kişinin yoksula bir şey yedirmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁸ Ebû Yûsuf bir bit öldürenin bir avuç buğday ve İmam Muhammed ise bir parça ekmek sadaka vereceğini ifade etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷¹ Merginânî, *Hidâye*, 173; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/255.

¹⁷² Merginânî, *Hidâye*, 173; Serahsî, *Mebûât*, 4/82-83; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/255.

¹⁷³ Merginânî, *Hidâye*, 174.

¹⁷⁴ Merginânî, *Hidâye*, 176; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/256; İbn Âbidîn, *Reddül-mubtâr*, 3/607-608.

¹⁷⁵ Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/256; İbn Âbidîn, *Reddül-mubtâr*, 3/607-608.

¹⁷⁶ Merginânî, *Hidâye*, 176; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/256; İbn Âbidîn, *Reddül-mubtâr*, 3/607-608.

¹⁷⁷ Merginânî, *Hidâye*, 176; Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/256.

¹⁷⁸ Merginânî, *Hidâye*, 176.

¹⁷⁹ Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/256.

2.12.2.4. İhrâmlı Kimsenin Kestiği Cezadan Yeme Durumu

İhrâmlı kimsenin kestiği cezadan başka birinin yemesi halinde bir şey lazım gelmediği hususunda ittifak olup, kendisinin yemesi halinde ihtilaf bulunmaktadır.¹⁸⁰ Ebû Hanîfe, böyle bir durumda yediğinin değerinin vermesinin vâcib olduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹ Çünkü ihrâmlı için yasak olan bir şeyi yemesi,¹⁸² diğer ihrâmlı yasaklar gibi ceza gerekmektedir.¹⁸³ İmâmeyn ise o kimseye istiğfar etmekten başka hiçbir şeyin gerekmediği görüşündedir.¹⁸⁴ Mezhebin genel görüşünün Ebû Hanîfe ile aynı olduğu zikredilmiştir.¹⁸⁵

2.12.2.5. Av Hayvanını Salıvermek

Ebû Hanîfe'ye göre kişi, ihrâmlının elindeki av hayvanını salıvermesi durumunda, kıyasen ona değerini ödemesi gerekmektedir. İmâmeyn ise istihsân yoluyla ona hiçbir şey gerekmeyeceğini ifade etmektedir.¹⁸⁶ Ebû Hanîfe, ihrâma girmeden önce av hayvanının o kişinin mütekavvim malı olması ve ihrâmlı olmasıyla bunun hükümsüz duruma gelmediğini söyleyerek gerekçelendirse de¹⁸⁷ fetvanın, İmâmeyn'in kavline göre olduğu nakledilmiştir.¹⁸⁸

2.12.2.6. Av Hayvanını Telef Etmek

Av hayvanının telef edilmesi veya telefe neden olacak bir şey yapılması halinde kişiye ceza gerekmektedir. Av hayvanı telef olmaktan kurtulursa durumun değişmeyeceği ifade edilse de Tarafeyn'e göre bu durumda hiçbir şey gerekmemektedir. Çünkü bu durumda vâcib olan bir ödemeye kıyas etmeleriyle ödeme düşmektedir. Ebû Yûsuf ise av hayvanına verdiği acı dolayısıyla sadakanın gerekeceğini ifade etmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁰ Merginânî, *Hidâye*, 177.

¹⁸¹ Merginânî, *Hidâye*, 177; Serahsî, *Mabsût*, 4/86-87.

¹⁸² Merginânî, *Hidâye*, 177; Serahsî, *Mabsût*, 4/86-87.

¹⁸³ Serahsî, *Mabsût*, 4/86-87.

¹⁸⁴ Merginânî, *Hidâye*, 177; Serahsî, *Mabsût*, 4/86-87.

¹⁸⁵ Serahsî, *Mabsût*, 4/86-87.

¹⁸⁶ Serahsî, *Mabsût*, 4/89.

¹⁸⁷ Serahsî, *Mabsût*, 4/89.

¹⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/614-615.

¹⁸⁹ Serahsî, *Mabsût*, 4/95-96.

2.12.2.7. Harem Bölgesinin Otu

İzhır hariç haremın otu koparılmadığı gibi dikenı de kesılmemektedir. Tarafeyn bunlarla birlikte o bölgede hayvanların otlamasına da izin verilmeyeceğini belirtmektedir. Zira “*Harem’in otu koparılmaz, ağacı kesilmez.*”¹⁹⁰ şeklinde buyurulmuştur. Ebû Yûsuf ise bu bölgede hayvan otlatmakta zararın bulunmadığını söylese de¹⁹¹ mezhebin genel görüşünün Tarafeyn ile aynı olduğu zikredilmiştir.¹⁹²

Sonuç

İslâm hukukunda ihtilâf, söz veya davranışta birinin tercih ettiği yoldan farklı bir görüşü benimseme olarak ifade edilmektedir. Delile dayalı ve güçlü kabul edilen ihtilâflar, İslâm dünyasında inanç konuları ve fikhî hükümler olmak üzere iki alanda karşımıza çıkmaktadır.

Vahyin teşri’ süresinde Hz. Peygamber Allah’tan gelen vahiyleri insanlara tebliğ ederek açıklamış ve müslümanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmuştur. Allah Rasûlü’nün vefatının ardından fetihlerle birlikte İslamiyet’in birçok bölgeye yayılması, beraberinde çeşitli meselelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Meselelerin çözümünde İslâm âlimleri, öncelikle Kur’ân ve sünnete başvurmuşlardır. Bu kaynaklarda çözüm bulamadıklarında ise ictihâdla hüküm vermişlerdir. Müctehidler kullandığı yöntemlerin birbirinden farklı olması zamanla ihtilafların meydana gelmesine olanak sağlamıştır. Araştırmamızda üç kurucu fakîhin hac konuları özelinde mezhep içi ihtilâfları bu şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda hac konularıyla ilgili, kaynaklarda yer alan farklı ictihâdlar ve gerekçeleri tespit edilmiştir. Bu üç fakîh diğer konularda olduğu gibi, hac bahislerinde de (Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf veya Muhammed eş-Şeybânî olarak) tek kaldığı, (Şeyhayn, Tarafeyn ve İmâmeyn olarak) ikili olduğu veya birbirinden farklı olarak üç ayrı görüş şeklinde ihtilafın olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan tespitte çoğunlukla haccın yasaklar konusu

¹⁹⁰ Buhârî, “Cezâu’s-sayd”, 9; Müslim, “Hac”, 82.

¹⁹¹ Merginânî, *Hidâye*, 180; Serahsî, *Mebûsât*, 4/104-105; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/605-606.

¹⁹² İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/605-606.

olmak üzere toplam on iki ana ve bunların alt başlıklarında muhalefet edildiği müşahe-
de edilmiştir. Ele alınan hac bölümünde Ebû Hanîfe'nin tek kaldığı, bazen Ebû Yûsuf
ve/veya İmam Muhammed ile aynı görüşte olduğu hususlar nakledilmiş, aynı zamanda
birbirinden farklı görüşler serdettiği de görülmüştür. Söz konusu olan görüş ayrılıkları;
nasslara yaklaşım, hadisi tercih kriterleri, usûl farklılıkları ve dönemin sosyal şartları gibi
âmillerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin farklı ictihâdları ve gerekçeleri
tespit edilerek taraflar arasında fetvâya esas olan görüşler zikredilmiş ve daha çok Ebû
Hanîfe'nin görüşlerinin müftâ bih olarak tercih edildiği görülmüştür. Bazı konularda Ebû
Hanîfe'nin kendi görüşünden vazgeçerek İmâmeyn'in görüşüne rücu ettiği tespit edil-
miştir. Bazı konularda mezhebin genel görüşü, Ebû Hanîfe'nin ictihâdına tercih edilmiş-
tir. Nadiren de olsa kaynaklarda bazı konularla ilgili tercihlili olan görüşün belirtilmediği
gözlemlenmiştir.

Mezhep içerisinde bu şekildeki ihtilâflar İslam hukuk literatürünün zenginleşme-
sine katkı sağlamıştır. İncelediğimiz ihtilâflarda fakîhlerin bütün ince detayları dikkate
alarak ictihâdda bulunduğu ve çok titiz davrandıkları anlaşılmıştır. Her bir fakîh, usulü-
ne göre görüşlerini belirtmiş, kendisine muhalefet edilen mezhep imamı olsa da öğren-
cilerini yadırgamamış ve onların düşüncelerini dikkate almıştır. Bu şekildeki değerlen-
dirme ve yaklaşımlar, fikir hürriyeti ve hoşgörünün en büyük örneklerini bizlere gös-
termiştir.

Kaynakça

- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- Atcı, İsa. "İslam Düşünce Tarihinde Fıkîh İhtilâf". *Mütefekkir* 7/13 (Haziran 2020), 13-34.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757842>
- Avcı, Aykut. "Fıkîh İhtilâfların Tarihsel Gelişimi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Temmuz 2015), 119-132.
- Beyhakî, Ahmed B. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Bey-
rut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. çev. Osman Keskioglu. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedre*. thk. Mustafa
Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyad:
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Hanefî Mezhebinde Kurucu Fakîhlerin Hac Konularındaki İhtilâflarının Değerlendirilmesi

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdül-bâki. Beyrut: Dârü'l-İhyâi-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1990.
- Karagöz, İsmail vd. *Hac İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, İstanbul: Dârü'l-Mîzân, 2020.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*. İstanbul: Dârü'l-Ravza, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabi. Riyad: Dârü't-Tayyibe, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/206-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özen, Şükrü. "Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özen, Şükrü. "İhtilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/565-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Serâsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câd el-Hâk. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*, Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Üneys, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vesît*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

ORTAK YAZARLI

Yazar(lar) / Author(s)

Ömer Faruk ATAN / Melek SARICALAR ÇAKIR

Finansman / Funding

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that received not external funding support of this research.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	: AEA (%60), CS (%40)
Veri Toplanması / Data Collection	: AEA (%60), CS (%40)
Veri Analizi / Data Analysis	: AEA (%60), CS (%40)
Makalenin Yazımı / Writing up	: AEA (%60), CS (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	: AEA (%60), CS (%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.